

УДК (UDC) 37.018.54 : 614.2] «18/19» (091) (045)
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.2\(38\).581](https://doi.org/10.33782/eminak2022.2(38).581)

MEDICAL CARE FOR EDUCATEES OF KYIV INSTITUTE FOR NOBLE MAIDENS IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURY

Ilona Zhovta

National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» (Kyiv, Ukraine)
e-mail: kovtach8316@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6620-8272>

ABSTRACT

The purpose of the paper is to study the medical care of the staff of Kyiv Institute for Noble Maidens for their educatees in the 19th – early 20th century.

Scientific novelty. The paper highlights the activities of the medical staff of that boarding school for the first time and shows what ailments the educatees suffered from. Particular attention is paid to the issue of the importance of gymnastics for the boarding schoolgirls, how the staff fought infectious diseases, what psychological problems the girls had, and how the staff responded to it.

Conclusions. Medical care of the staff of Kyiv Institute for Noble Maidens in the 19th – early 20th century for its educatees was a necessary condition for the life of young ladies in that boarding school because they were very often sick and regularly turned to the infirmary for help. The duties of the medical staff, who all were highly qualified, were in the effective treatment and round-the-clock care of patients, the purchase of medicines, the inspection of food products, and the improvement of the diet of the boarding schoolgirls during illnesses, as well as in the involvement of additional specialists for the necessary examinations: ENTs, ophthalmologists, and dentists, doctors from the Imperial University of St. Volodymyr. Thanks to the efforts of the staff at the Institute, gymnastics was introduced relatively early in similar boarding schools in the Russian Empire (not only for maintaining health but also for treating diseases of the musculoskeletal system).

Also, at Kyiv Institute for Noble Maidens, the staff effectively fought against infectious diseases carried from the outside, such as measles, smallpox, typhus, scarlet fever, and cholera during their mass spread, quickly stopping their development without a large number of victims. A separate infectious disease ward was established for sick girls, which reduced the general infection contamination among educatees. The staff paid the least attention to the psychological problems of the educatees; they were ignored because of the desire to preserve the unsullied reputation of the institution.

Keywords: Kyiv Institute for Noble Maidens, medical care, staff, boarding schoolgirl, gymnastics, infectious diseases, everyday history, microhistory

МЕДИЧНИЙ ДОГЛЯД ЗА ВИХОВАНКАМИ КИЇВСЬКОГО ІНСТИТУТУ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Ілона Жовта

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
e-mail: kovtach8316@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6620-8272>

АНОТАЦІЯ

Метою статті є вивчення медичного догляду колективу Київського інституту шляхетних дівчат за вихованками у ХІХ – на початку ХХ ст.

Наукова новизна. У статті вперше висвітлено діяльність медичного персоналу цієї закритої школи, показано на які недуги хворіли вихованки. Окрему увагу приділено питанням: яке значення мала гімнастика для інституток, як колектив боровся з інфекційними захворюваннями, які психологічні проблеми були у дівчат і як на це реагував колектив.

Висновки. Медичний догляд колективу Київського інституту шляхетних дівчат у ХІХ – на початку ХХ ст. за його вихованками був необхідною умовою життя панянок у цій школі-пансіоні, бо вони дуже часто хворіли та регулярно зверталися до шпиталю по допомогу. Діяльність медперсоналу, який був фаховим, полягала в ефективному лікуванні і цілодобовому догляді за хворими, закупівлі медикаментів, перевірці продуктів харчування та покращенні раціону інституток під час недуг, а також у залученні додаткових спеціалістів для необхідного огляду: лорів, офтальмологів і стоматологів, медиків з Університету Св. Володимира. Завдяки старанням працівників, в інституті, у порівнянні з іншими подібними школами Російської імперії, досить рано запровадили гімнастику (не тільки для підтримки здоров'я, а й для лікування хвороб опорно-рухової системи).

Також у Київському інституті шляхетних дівчат колектив ефективно боровся з інфекційними захворюваннями, занесеними ззовні, такими як кір, віспа, тиф, скарлатина та холера під час їх масового поширення, швидко призупиняючи їх розвиток і без великої кількості жертв. Було створене окреме інфекційне приміщення для хворих дівчат, що зменшувало загальне зараження всіх вихованок. Найменше уваги колектив звертав на психологічні проблеми у вихованок, їх ігнорували через бажання зберегти незаплямованою репутацію закладу.

Ключові слова: Київський інститут шляхетних дівчат, медичний догляд, колектив, інститутка, гімнастика, інфекційні захворювання, історія повсякдення, мікроісторія

Вступ

Київський інститут шляхетних дівчат був державною жіночою школою-пансіоном на українських землях у складі Російської імперії, відкритою 1838 р. під покровительством монаршої сім'ї. Заснування цього закладу було складовою політики просвітництва, яка почалася в Російській імперії у ХVІІІ ст., і наслідком усвідомлення в суспільстві та серед політичних діячів потреби в освіті для жіноцтва – майбутніх матерів, які виховуватимуть імперських підданих. Створення закладу було також зумовлене прагненням очільників Київського, Волинського та Подільського генерал-губернаторства асимілювати поляків у Південно-Західному

краї¹. Фактично, інститут був одним із «форпостів» поширення російської державницької ідеології на теренах Києва.

Велику увагу в школі-пансіоні приділяли релігійному вихованню та манерам, а також вивченню Закону Божого, російської мови і літератури, арифметики, фізики, природознавства, географії, російської та всесвітньої історії, письма, малювання, рукоділля, іноземних мов (французької, німецької), танців, музики та співів. Протягом навчання панянки постійно проживали у закладі, відлучаючись додому лише на канікули й на такі свята як Різдво і Великдень². Щоб їм було комфортно навчатися, колектив закладу повинен був забезпечити вихованок базовими потребами, до яких можна віднести і медичний догляд.

Рис. 1. Київський інститут шляхетних дівчат (вид з Дніпровської Набережної)
(Поштова листівка кінця XIX – початку XX ст.)

У Київському інституті шляхетних дівчат у XIX – початку XX ст. були власний медичний персонал і лазарет, де надавали допомогу. Вихованки відвідували шпиталь регулярно. Якщо подивитися на медичний звіт за 1861 р., то того року в

¹ Ковтач І.І. Становлення державної середньої жіночої освіти в місті Києві у XIX столітті. *Українознавство*. 2013. № 3-4. С. 147-148.

² Высочайше утвержденный Проект Устава Киевского Института благородных девиц. № 7532. 5 (17) ноября 1834 г. *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание второе. Санкт-Петербург: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1835. Т. 9. Ч. 2. С. 139.

інститутській лікарні побували всі інститутки (209 осіб) і щоденно там обстежували приблизно п'ять осіб³. У медичному звіті за 1884 р. зафіксовано 606 візитів інституток до лікарні, у середньому по 6 дівчат щодня⁴. У медичному звіті за 1903-1904 рр. вказувався процент слабких здоров'ям дівчат – 64,5% із загальної кількості 293 (хоча це був найменший показник серед інститутів шляхетних дівчат на українських землях у складі Російської імперії⁵), тому не дивно, що дівчата зверталися про допомогу до лікарів і медперсоналу. На що саме хворіли вихованки, можна побачити у Таблиці 1.

Рис. 2. Хрещатик і початок вулиці Інститутської
Вид на Київський інститут шляхетних дівчат з сучасного Майдану Незалежності
(світлина кінця 60-х років XIX століття, Й. Кордиш)

Історіографія проблеми та методологія дослідження

Київський інститут шляхетних дівчат у XIX – на початку XX ст. переважно досліджували як освітню інституцію, або у контексті історії жіночої освіти на українських землях у складі Російської імперії.

Найвагомішою працею дорадянської історіографії, присвяченою Київському інституту шляхетних дівчат, є дослідження М.М. Захарченка, який займав посаду інспектора класів в інституті. Дослідження містить великий масив інформації про діяльність школи-пансіону, включаючи штатні таблиці та відомості про колектив, вихованок, які доповнюють архівні дані і подекуди заміщають втрачені документи⁶.

³ Державний архів м. Києва (далі – Держархів м. Києва). Ф. 144. Оп. 6. Спр. 4. Арк. 78.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 504. Арк. 37-37зв.

⁵ Медицинский отчет по Ведомству учреждений императрицы Марии. 1903-1904 гг. Санкт-Петербург, 1906. С. 6.

⁶ Захарченко М.М. История Киевского института благородных девиц (1838-1888). Киев: Тип. С.В. Кульженко, 1889.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки про інститут писали українські дослідниці Т.В. Сухенко⁷, К.А. Кобченко⁸, А.А. Кізлова⁹, Н.Б. Антонєць¹⁰ та інші. Для цих праць характерний інституційний підхід до вивчення досліджуваного навчального закладу.

Таблиця 1

Кількість і види хвороб у Київському інституті шляхетних дівчат за 1881 р.¹¹

Назва хвороби	До 1 січня перебувало	Прибуло	Вилікувалось	Видужало	Померло	До 1 січня 1882 р. перебувають
Запалення горла		52	52			
Лихоманки		148	148			
Скарлатина		4	1			3
Золотуха		15	15			
Гастритизим і пронос		50	50			
Запалення вуха		9	9			
Ревматизм		7	7			
Бронхіт		23	23			
Запалення очей		7	7			
Нарив		23	23			
Висипи		33	33			
Гастричні лихоманки		4	4			
Запалення легень		3	3			
Запалення кишечників		1	1			
Рожа		4	4			
Анемії		1	1			
Забої		4	4			
Кашлюк		9	9			
Розтягнення зв'язок		1	1			
Вітряна віспа		1	1			
		393	390			3

⁷ Сухенко Т. Інститути шляхетних дівчат в Україні в XIX столітті. *Етнічна історія народів Європи*. 2000. Вип. 7. С. 80-84.

⁸ Кізлова А.А. Київський інститут шляхетних дівчат у пугівниках XIX – початку XX ст. *Київські історичні студії*. 2021. Вип. 1 (12). С. 124-133. DOI: 10.28925/2524-0757.2021.114; Кізлова А.А. Чинні законовчителі Київського інституту шляхетних дівчат у публікаціях «Киевских епархиальных ведомостей» останньої третини XIX – початку XX ст. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2020. Чис. 22. С. 31-35. DOI: 10.32782/2305-9389/2020.22.04

⁹ Кобченко К.А. Освіта жінок як форма емансипації: приклад Наддніпрянської України (середина XIX – початок XX століття). *Українські жінки в горнілі модернізації / під заг. ред. О. Кісь*. Харків: Видавництво КСД, 2017. С. 72-102.

¹⁰ Антонєць Н.Б. З історії діяльності інститутів шляхетних дівчат: Київський інститут шляхетних дівчат у спогадах його вихованок. *Педагогіка та психологія*. 2011. Вип. 39. С. 112-119.

¹¹ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 380. Арк. 36зв.

Останніми роками все більше науковців відходять від дослідження шкіл і університетів як закладів, а цікавляться повсякденним життя вихованців, особливо середніх або вищих навчальних закладів Києва у XIX – на початку XX ст. Зокрема, цікавими є дослідження Т. Самчука¹² про життя студентів Університету Св. Володимира та Т. Якусик¹³ про харчування семінаристів Київської духовної академії.

Варто зауважити, що тема захворювань і лікування у XIX – на початку XX ст. недостатньо висвітлена. Однак важливим здобутком з цієї проблематики стало колективне видання «Розчаклування недуги. Локальна традиція, «старі» хвороби та «нова» медицина в Україні XVIII-XIX ст.»¹⁴, в якій деякі з частин присвячені такому захворюванню як віспа та діяльності медиків у XIX ст.

Проблема медичного піклування про вихованців закладів та їх здоров'я малодосліджена в українській історіографії. Немає жодного масштабного доробку з цієї теми. Медико-соціальним умовам життя вихованок інститутів¹⁵ і заняттям гімнастикою¹⁶ серед інституток Російської імперії присвячено низку робіт зардонної дослідниці В.В. Пономарьової.

Тему рутинного буття вихованок інститутів шляхетних дівчат на українських землях Російської імперії, зокрема Київського закладу, розробляє І.І. Жовта¹⁷. Її розвідки лише частково розкривають медичну сторону життя інституток, акцентуючи на боротьбі з холерою в закладі, а також на деяких моментах психоемоційного стану панянок. Однак ці праці не дають загальної характеристики піклування про здоров'я інституток.

Тому **метою дослідження** є всебічне висвітлення медичного догляду колективу за вихованками Київського інституту шляхетних дівчат у XIX – на початку XX ст. Звідси постають наступні **завдання**: характеристика медперсоналу та його діяльності, з'ясування ролі гімнастики у житті вихованок, показ боротьби з інфекційними хворобами в інституті та розкриття психічних проблем зі здоров'ям панянок і реакції колективу на них.

---

¹² Самчук Т. Харчування студентів Університету св. Володимира (1834-1863). *Часопис української історії*. 2019. С. 19-28. DOI: 94.10347/2522-4111.2019.40.1.2; Самчук Т. Образотворче мистецтво у повсякденні студентів Університету Св. Володимира в контексті художнього життя Києва та довколишнього регіону (1834-1863). *Text and image: essential problems in art history*. 2018. № 2 (6). С. 84-97.

¹³ Якусик Т.М. Харчування студентів Київської духовної академії (1819-1869 рр.). *Київська Академія*. 2020. Вип. 17. С. 11-38. DOI: 10.18523/1995-025X.2020.17.11-38

¹⁴ Розчаклування недуги. Локальна традиція, «старі» хвороби та «нова» медицина в Україні XVIII-XIX ст. / Колективна монографія за ред. В. Маслійчука та І. Сердюка. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2021. 352 с.

¹⁵ Пономарева В.В. Физическое воспитание в закрытых женских институтах Ведомства учреждений императрицы Марии. *Вестник Московского университета*. Серия 23. Антропология. 2015. № 1. С. 86-93.

¹⁶ Пономарева В.В. Медико-социальные условия повседневной жизни закрытых институтов Мариинского ведомства (вторая половина XIX – начала XX в.). *Вестник Московского университета*. Серия 23: Антропология. Москва: Издательство МГУ, 2014. № 1. С. 17-29.

¹⁷ Жовта І.І. Досвід боротьби з холерою в Київському інституті шляхетних дівчат у 1871 і у 1872 роках. *Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі: стан, перспективи (актуальні питання нового та новітнього періодів): Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції*. м. Київ, 22 травня 2020 р. Київ: Арт Економі, 2020. С. 9-12; Жовта І.І. Туга за домом вихованок Київського інституту шляхетних дівчат у XIX – початку XX століття. *Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі: стан, перспективи: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції*. м. Київ, 20 травня 2022 р. Київ: Арт Економі, 2022. С. 8-10.

У цій статті використовується мікроісторичний аналіз як інструментарій, тобто детально, через «лупу» досліджено різні аспекти медичного догляду за вихованками інституту через діяльність колективу в ті часи. Основною джерельною групою дослідження виступають щорічні звіти Київського інституту шляхетних дівчат про діяльність і медичні звіти установи¹⁸, а також спогади вихованок закладу – М.М. Воропанової,¹⁹ М.В. Лучицької²⁰, Н.А. Королевої²¹, автобіографічні твори Н. Манасеїної²² про життя і навчання в інституті її мами – О. Скібіцької, котрі якнайкраще дають змогу зрозуміти, на які недуги хворіли дівчата, яким був медичний догляд і його особливості.

Рис. 3. Дівчата випуску 1917 року з класною дамою
(фото Нірон Г.Ф. Фотостудія «Модерн»)

Медичний персонал закладу та його діяльність

До медичного персоналу Київського інституту шляхетних дівчат належали штатні лікарі, лазаретні дами та їхні помічниці, зубні лікарі, фельдшерлиця й

¹⁸ Отчет института за 1861 год. *Держархів м. Києва*. Ф. 144. Оп. 6. Спр. 4. Арк. 169; Дело о состоянии института за 1884 год. *Держархів м. Києва*. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 504. Арк. 53; Отчет о принятых медико-профилактических мерах по борьбе с заболеваниями воспитанниц за 1899-1900 уч. г. Арк. 16; Медицинский отчет по Ведомству учрежденный императрицы Марии... 374 с.

¹⁹ *Воропанова М.М.* Институтские воспоминания. Институты благородных девиц в мемуарах воспитанниц. Москва: Ломоносовъ, 2013. С. 237-261.

²⁰ *Лучицкая М.В.* Мемуары. Москва, 2003. 196 с.

²¹ *Королева Н.* Твори. 3-тє вид. Клівленд: Укр. Лікарське т-во Півн. Америки. 1968. Т. 2: Без коріння (життєпис сучасниці). 217 с.

²² *Манасеїна Н.* Мамино детство. Санкт-Петербург: Издательство «Тропинка», 1914. 46 с.

окремою категорією – консультанти-лікарі, серед них були спеціалісти з хвороб очей, горла і вух²³. Штатними лікарями за всю історію існування Київського інституту шляхетних дівчат були всього четверо осіб (Г.Ф. Мерінг, Б. Зевеке, А.О. Шеффер²⁴ і К.С. Долгов²⁵).

У формулярному списку та в офіційних інститутських документах першого інститутського лікаря Г.Ф. Мерінга, який здобув медичну освіту в Лейпцигу, знаходимо інформацію про те, що 1833 р. він отримав «патент» про складання екзамену на ступінь доктора медицини у Санкт-Петербурзькій медико-хірургічній академії, що давало йому право лікувати людей на теренах Російській імперії. Пройшовши хорошу практику у Санкт-Петербурзі, в 1838 р. він став лікарем Київського інституту²⁶. На цей час ми не знаходимо інструкцій, за якими повинні були працювати лікарі. Припускаємо, що вони поклалися на власний досвід і на лікарську практику тих часів. З 1891 р. Відомство закладів імператриці Марії почало публікувати звіти про медичний стан підопічних і надавати різні поради щодо лікування хворих. З того часу лікарі повинні були дотримуватись інструкцій Відомства²⁷.

У закладі завжди були штатні лікарі-стоматологи. У документах згадуються Лангер і Луцкевич²⁸. У фонді Київського інституту шляхетних дівчат зберігся службовий список дантиста Федора Чоботарьова з детальним описом його кваліфікації та попереднього місця роботи²⁹. У звіті стоматолога Ф.О. Зелінського описане лікування, яке він проводив, подається інформація про те, що у 90 дівчат виявлено проблеми із зубами – карієс на верхніх і нижніх корінних зубах, декілька випадків – на верхніх різцях. У 29 вихованок зуби видалили, а іншим – запломбували чи тимчасовою, чи постійною пломбою³⁰. Отже, вихованки інституту мали можливість отримувати як невідкладну стоматологічну допомогу (коли боліло), так і щорічний профілактичний огляд.

На початку роботи Київського інституту шляхетних дівчат лікарю виділяли 285 руб. 75 коп., лазаретній доглядачці – 114 руб. 28 коп., двом лазаретним служницям – 34 руб. 28 коп. кожній, а також суму на медикаменти – 357 руб. 14 коп.³¹ Пізніше сума зросла, і на середину XIX ст. лікар отримував зарплату в 350 руб. і 350 руб. на утримання, доглядачка лазарету – 250 руб. і 60 руб. відповідно, її помічниця – 125 руб. і 60 руб. додатково, і ще стоматологу і фельдшерці – по 80 руб.³² Окремі кошти лікарі отримували на проїзд. Наприклад, зубний лікар у 1874-1875 рр. отримав 160 руб. на виїзди до інституту, щоб оглянути дівчат³³. Лікарю дозволялося брати відпустку, але він зобов'язувався знайти собі заміну. Наприклад, коли Г.Ф. Мерінг їздив на Полтавщину чи в німецькі

²³ Захарченко М.М. История Киевского института благородных девиц... С. 118-119.

²⁴ Ibid. С. 118.

²⁵ Памятная книжка Киевской губернии на 1910 год: с прил. адрес-календаря губернии / Изд. Киев. губерн. статист. ком. Киев: Тип. Губерн. правления, 1909. С. 91.

²⁶ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 3-3зв.

²⁷ Пономарева В.В. Медико-социальные условия повседневной жизни закрытых институтов... С. 19.

²⁸ Захарченко М.М. История Киевского института благородных девиц... С. 118.

²⁹ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 1120. Арк. 5-8зв.

³⁰ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 700. Арк. 69.

³¹ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 13зв.

³² Захарченко М.М. История Киевского института благородных девиц... С. 78.

³³ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 299. Арк. 11.

землі на термальні води, то його підміняли на роботі, одноразово згадується прізвище лікаря Ширмера³⁴. Отже, вихованки ніколи не залишалися без нагляду головного медика.

У Н.А. Королевої, яка писала про інститутське життя початку ХХ ст., знаходимо фрагмент, де інститутський лікар А.О. Шеффер (у Н.А. Королевої «Шефер») говорить про абсурдність інститутської системи у сфері здоров'я, а особливо Статуту, який базувався на програмному документі установ для панянок, що проживали у теплих французьких краях, і не враховував клімат земель Російської імперії. Негативно, на думку лікаря, на здоров'я дівчат впливали такі чинники: носіння важких камлотових суконь з відкритим декольте, прикритих лише пелеринкою, коли часто провітрювали в класах при морозах; холодні приміщення, які не могли нагрітися через постійне провітрювання, а особливо спальні взимку; десятигодинне сидіння на одному місці та заборона кричати і скакати на перервах; балетні вправи замість руханки та вільних танців; а також їжа – «напрочуд несмачна і нераціональна», тобто незбалансована³⁵. Отже, інститутські лікарі розуміли ті чинники, які погано впливали на здоров'я панянок.

Основна діяльність лікарів полягала у лікуванні вихованок. У медичному звіті 1903-1904 рр. зафіксовано, що до лікаря звернулося 219 вихованок, які за цей навчальний рік перенесли 606 захворювань, і до шпиталю було 1120 візитів. Найчастіше дівчата того періоду хворіли на бронхіти, ангіни та ларингіти³⁶.

Також до обов'язків лікаря інституту належав медичний огляд дівчат при вступі до навчального закладу, що було запроваджено на початку ХІХ ст.³⁷ В інструкції Відомства закладів імператриці Марії описувалося, в яких ситуаціях лікар не повинен допускати до школи дівчат, або ж має відправляти їх додому, якщо стан їх здоров'я серйозно погіршиться під час освітнього процесу: «Дівчата, які мають фізичні або розумові вади, що перешкоджають успішному навчанню, які мають хронічні хвороби, не повинні прийматися; ті ж, котрі набули хвороби, можуть вступити лише після повного одужання. Ті ж дівчата, у яких після прийому до інституту виявилися невиліковні хвороби, що перешкоджають навчанню, повертаються батькам або їхнім представникам»³⁸. Таким чином, лікар повинен відбирати здорових вихованок до навчання. У медичному звіті за 1903-1904 рр. зафіксовано інформацію про медичний огляд нових вихованок лікарем К.С. Долгим і про їхні хвороби: «Знову прийнято 47 вихованок і 4 екстерном. Серед 51 виявилось: малокровних... 18; золотушних... 6; зі спадковістю до бугорчатки³⁹... 4; зі спадковою англійською хворобою⁴⁰... 3; слабкого харчування... 8; зору... 3; з карієсом зубів... 36. У загальному висновку, з числа новоприйнятих – 35 вихованок (68,6%) мали слабке здоров'я. Ревакцинацію зроблено 37 вихованкам; з успіхом – у 21 (56,7%)»⁴¹.

³⁴ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 35.

³⁵ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 380. Арк. 36зв.

³⁶ Медицинский отчет по Ведомству учреждений императрицы Марии... С. 118.

³⁷ Пономарева В.В. Медико-социальные условия повседневной жизни закрытых институтов... С. 18.

³⁸ Свод узаконений о женских институтах Ведомства учреждений императрицы Марии. Санкт-Петербург, 1903. С. 31.

³⁹ Бугорчатка – назва туберкульозу.

⁴⁰ Англійська хвороба – назва рахіту.

⁴¹ Медицинский отчет по Ведомству учреждений императрицы Марии... С. 118.

Досить цікавим є те, що в інституті проводилася ревакцинація вихованок. У звіті інституту за 1890 р. наведено дані, що 97 вихованкам було зроблено ревакцинацію, й у 72 вихованок віспа прийнялася⁴². Щеплення у закладі свідчить про дбайливе ставлення до фізичного стану дівчат і прагнення вберегти їх від серйозних інфекційних захворювань. Деяких вихованок лікарі виключали за станом слабкого здоров'я або через схильність до певних захворювань. Так відбулося з ученицею 3-го класу Оленою Рутенберг, у якої виявили можливість занедужати на туберкульоз через спадковість⁴³. Якщо бідні дівчата дуже часто хворіли і мали серйозні захворювання, вони могли влітку поїхати в оздоровчі центри при Відомстві закладів імператриці Марії⁴⁴, але Київському інституті шляхетних дівчат ніяких коштів на ці поїздки не відпускали⁴⁵. На жаль, нам невідомо, чи хтось з вихованок Київського інституту шляхетних дівчат зміг потрапити на лікування до оздоровчих центрів.

Також лікар повинен був відзначати фізичні особливості організму дівчат, а саме зріст, вагу, окружність грудей, наявні та перенесені хвороби, а також відомості про стан здоров'я батьків. Ще до обов'язків входив огляд прислуги, що служитиме при вихованках; а також, за необхідності, всіх нижніх служників, служниць і членів їхніх сімей⁴⁶. Адже, як розглянемо далі, служниці могли приносити до інституту інфекційні захворювання. Також лікар мав слідкувати за санітарно-гігієнічними умовами закладу та повідомляти керівництво про недоліки⁴⁷. На плечах лікарів лежала закупівля медикаментів, адже на медичні засоби на кожну дівчину в Санкт-Петербурзьких інститутах виділяли по 4 руб., а в інших – не більше за 3 руб. 50 коп.⁴⁸ У звіті інституту за 1841 р. зазначається, що на ліки й інші засоби для лазарету було витрачено 357 руб. 15 коп.⁴⁹, за 1858 р. – 563 руб. 54 коп.⁵⁰, а у 1874-1875 рр. – 630 руб.⁵¹. У звіті за 1899-1900 рр. детально розписано, куди витрачали кошти лазарету – 992 руб. 97 коп., зокрема, на лікувальну гімнастику – 180 руб., на щеплення від віспи – 27 руб., мінеральні води – 36 руб. 66 коп., аптечному складу – 394 руб. 74 коп., аптекам – 189 руб. 34 коп., на піну – 39 руб. 45 коп., на спирт і коньяк – 10 руб. 26 коп., на медичні предмети – 11 руб. 15 коп., на олію – 6 руб. 3 коп., на запаси – 23 руб. 9 коп., на аналізи – 12 руб., доглядальницям – 63 руб., на канцелярію – 25 коп.⁵² Припускаємо, збільшення коштів було спричинене як зростанням кількості вихованок, так і потребою лікувати хворих, у тому числі робити аналізи та залучати допомогу в догляданні хворих дівчат.

У відповідальності лікаря з другої половини ХІХ ст. почало перебувати і харчування вихованок, причому повинен був навіть проводитися огляд продуктів

⁴² Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 700. Арк. 68 зв.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Свод узаконений о женских институтах... С. 41.

⁴⁵ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 700. Арк. 68зв.

⁴⁶ Инструкция врачам учебно-воспитательных заведений Ведомства учреждений Императрицы Марии. 27 января 1892 г. *Циркуляры Главного управления Ведомства учреждений императрицы Марии за время с 1 Января 1890 г. по 31 Декабря 1905 г.* Санкт-Петербург, 1906. С. 110.

⁴⁷ Ibid. С. 107.

⁴⁸ Свод узаконений о женских институтах... С. 42.

⁴⁹ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 13зв.

⁵⁰ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 209. Арк. 7.

⁵¹ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 299. Арк. 13зв.

⁵² Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 825а. Арк. 3.

на їх придатність: «Припаси, з яких готується їжа, як при прийомі від постачальників, так і при вживанні, повинні оглядати інститутські лікарі, які зобов'язані іноді оглядати їжу під час сніданку та обіду. На кожен наступний тиждень під керівництвом лікарів складається меню страв»⁵³. Варто зазначити, що розуміння важливості харчування з медичного погляду і вирішення проблем з незбалансованістю харчування активно обговорювалися серед лікарів Відомства закладів імператриці Марії, так звана «проблема харчового забезпечення»⁵⁴.

Відповідно до інформації інститутського лікаря, у кінці XIX ст., завдяки новому режиму харчування (сніданок о 12 год. й обід о 16 год. змінили на обід із трьох страв о 12 год. і вечерю о 20 год., крім цього залишилися проміжні вживання молока або чаю з молоком від 2 до 4 чашок), скоротилася кількість шлунково-кишкових захворювань у дівчат⁵⁵. Тобто, зміни часу вживання їжі покращили здоров'я вихованок.

Для ослаблених вихованок передбачалися посилене харчування та додаткові дієтичні добавки: риб'ячий жир, молоко, залізо, кефір і миш'як⁵⁶. У медичному звіті лікаря Київського інституту шляхетних дівчат зафіксовано, скільки дівчат отримували ці добавки: «Посиленим забезпеченням і зміцнювальними засобами (залізо, миш'як і риб'ячий жир) користувалося 167 вихованок»⁵⁷. Також їм давали додатково біфштекс, м'ясний сік, кефір та яйця. Більшість слабких вихованок отримували додаткове забезпечення увесь рік⁵⁸.

В організації справ у лазареті лікарю допомагали наглядка⁵⁹, а також медичні сестри, вдягнені в ясно-блакитний однострій, прикрашений червоним шовковим хрестом. Н.А. Королева описує їхню роботу так: «...іноді приходила ще й "шпитальна дама" Настася Максимівна. Але обидві гостили недовго, бо старша сестра (Юлія Миколаївна) мала дуже багато щоденної праці. В дійсності вона кермувала цілим шпиталем і давала всьому лад. Настася ж Максимівна виховувала хворих інституток, тобто пильнувала, щоб дівчата й у недузі трималися доброго тону та добрих манер»⁶⁰.

В архівних документах інституту згадується ім'я лазаретної наглядки А.М. Покорської, яка пропрацювала в закладі 16 років (1877-1893 р.) і вийшла на пенсію через захворювання рук. Рада інституту у листі до керівника Відомства закладів імператриці Марії прохала для неї високої пенсії, щоб вона могла найняти доглядачку собі. У цьому документі зазначалося, наскільки лазаретна наглядка «вирізнялася не тільки старанним, самовідданим ставленням до свого обов'язку, особливо в тяжку пору перебування в лазареті біля важких і небезпечних хворих; не шкодуючи своїх сил вдень і вночі, вона перебувала при них удень і вночі невідступно, ставилася до них з суто материнською турботою, і підірвала

⁵³ Свод узаконений о женских институтах... С. 38.

⁵⁴ Пономарева В.В. Как в «Институтах благородных девиц» решали проблему «Пищевого довольствия» (вторая половина XIX – начало XX в.). *Вестник Московского университета*. Серия 23. Антропология. 2016. № 3. С. 125-134.

⁵⁵ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 700. Арк. 67.

⁵⁶ Пономарева В.В. Медико-социальные условия повседневной жизни закрытых институтов... С. 22.

⁵⁷ Медицинский отчет по Ведомству учреждений императрицы Марии... С. 119.

⁵⁸ Ibid. С. 118.

⁵⁹ Свод узаконений о женских институтах Ведомства учреждений императрицы Марии... С. 26.

⁶⁰ Королева Н.А. Твори. 3-тє вид. Т. 2: Без коріння (життєпис сучасниці)... С. 124, 125-126.

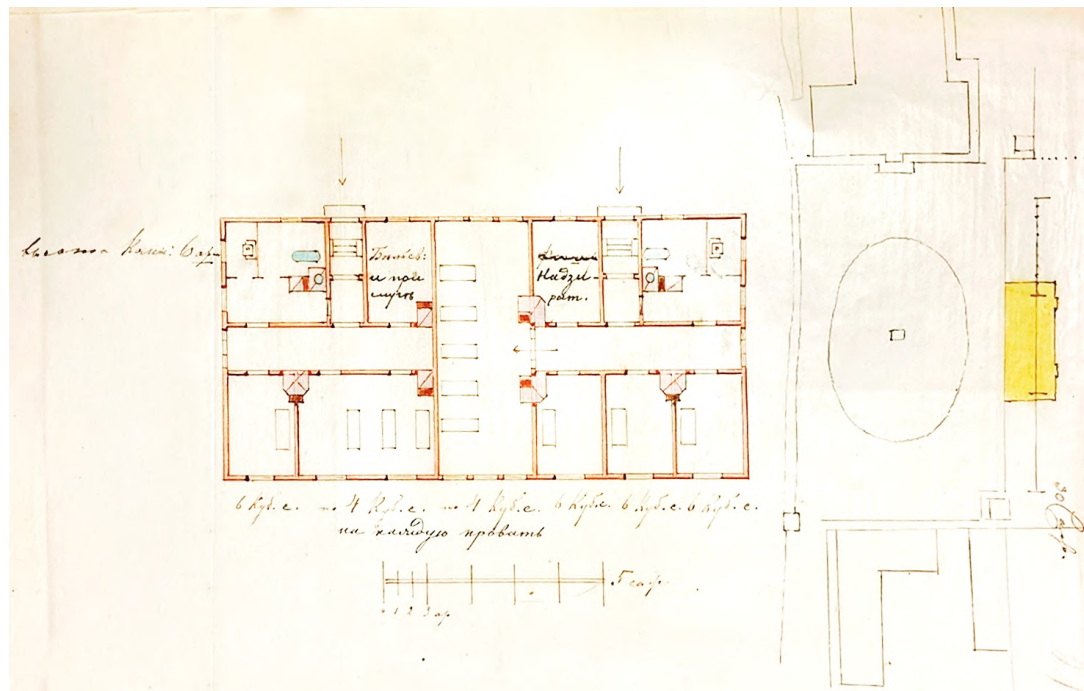

Рис. 4. План інфекційного відділення Київського інституту шляхетних дівчат, 1888 р. (Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 615. Арк. 21)

передчасно свої сили»⁶¹. Тобто у медперсоналу справді була тяжка робота, і вони добре її виконували. Також Н.А. Королева розповідає про дружбу з однією із медсестер Аліною, яка «скінчила “червонохресний” курс, щоб мати фах і заробіток»⁶². Випускниця інституту згадує, як усі дівчата любили цю медсестру та називали її котятком через доброту в серці⁶³.

Ще при Київському інституті шляхетних дівчат були лікарі-консультанти. Відповідно до інструкції Відомства закладів імператриці Марії, їх запрошували у таких випадках: тяжкі захворювання, які могли закінчитися смертю; коли лікар визнавав дівчину такою, що не підлягає прийому до закладу за станом здоров'я; звільнення вихованок через хворобу в тривалі відпустки; виключення вихованок через їх хворобливий стан і під час епідемій⁶⁴. У Київському інституті шляхетних дівчат лікарями-консультантами переважно були відомі у Києві лікарі, зокрема професори університету Св. Володимира – Ф.Ф. Мерінг, К.Г. Тритшель, Е. Хаскелевич. Також були лікарі-консультанти, які спеціалізувалися на хворобах очей, горла і вух (Е. і Б. Хаскелевичі)⁶⁵.

Певну участь у піклуванні про стан здоров'я всіх вихованок брало і керівництво інституту. Особливу увагу директорки приділяли інституткам знатного

⁶¹ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 4. Спр. 15. Арк. 26-26зв.

⁶² Королева Н.А. Твори. 3-тє вид. Т. 2: Без коріння (життєпис сучасниці)... С. 124.

⁶³ Ibid. С. 125.

⁶⁴ Свод узаконений о женских институтах Ведомства учреждений императрицы Марии... С. 26.

⁶⁵ Захарченко М.М. История Киевского института благородных девиц... С. 112-113.

походження або донькам відомих тогочасних особистостей⁶⁶. Також керівниці дбали про приміщення, де перебували на лікуванні вихованки інституту. Так, 1884 р. тогочасна керівниця інституту Л.К. Ернст подала прохання до керівництва Відомства закладів імператриці Марії про незадовільний стан запасного лазарету для хворих дівчат у час епідемії. Було виділено кошти на будівництво нового приміщення⁶⁷. План проекту доручили розробити запрошеному архітектору Толстому, вартість будівництва розраховувалась у 6 844 руб. Архітектор розписав детально проведення всіх робіт, за що отримав 300 руб.⁶⁸ Важливість будівництва такого приміщення полягала в ізоляції вихованок, щоб недуга не поширювалась на інших. Оскільки епідемії були регулярними, це було просто необхідно. Втім, інститутська рада не погодилася з будівництвом нового приміщення, що було дуже дорогим і потребувало для утримання додаткового персоналу. Тому вирішили зробити надбудову над квартирою економа. У проекті цього інфекційного відділення зображено палати з ліжками, кімнату лазаретної наглядачки, дві туалетні кімнати в кінці коридору (рис. 1)⁶⁹.

Запровадження гімнастики та її ефективність у лікуванні хвороб опорно-рухової системи

Щодо заняття фізичними вправами в Київському інституті шляхетних дівчат, то у спогадах М.М. Воропанової, яка навчалась у другій половині XIX ст., є згадка про проведення гімнастики⁷⁰. На початку XX ст. є звернення вчительки гімнастики до інститутської ради⁷¹, що засвідчує про проведення цих занять у навчальному закладі. Варто додати, що 1876 р. у Відомстві закладів імператриці Марії було видано програму занять з гімнастики, де обґрунтовувалась її доцільність із посиланням на розробки західних лікарів Лінга, Майєра й інших. Там описувалися різноманітні вправи: прості (марширування, нетривалий біг), складні (різні види бігу, повороти і т.п.), дихальні, заняття з палицями, зі спортивним спорядженням. Уся увага спрямовувалась на легке фізичне навантаження, яке не зашкоджувало тілу⁷². Хоча книга вийшла друком у другій половині XIX ст., в інститутах шляхетних дівчат Російської імперії гімнастика була затверджена як предмет лише в кінці XIX ст., а на початку XX ст. неспішно впроваджувалась⁷³. З цього погляду проведення гімнастики у Київському інституті шляхетних дівчат у XIX ст. свідчить про те, що колектив закладу розумів важливість фізичних вправ для інституток та опіки про їх здоров'я.

У Київському інституті практикувалася і лікувальна гімнастика, яка використовувалась при лікуванні захворювань опорно-рухової системи тіла. У звіті інституту за 1899-1900 рр. бачимо, що лікувальні вправи виконувала 21

⁶⁶ Жовта І.І. Постать керівниці в повсякденному житті вихованок Київського інституту шляхетних дівчат у XIX – на початку XX ст. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2021. Вип. 53. С. 108-109. DOI: 10.20535/2307-5244.53.2021.248460

⁶⁷ Захарченко М.М. История Киевского института благородных девиц... С. 52.

⁶⁸ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 615. Арк. 1.

⁶⁹ Ibid. Арк. 14-17, 20-21.

⁷⁰ Воропанова М.М. Институтские воспоминания... С. 259.

⁷¹ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 1166. Арк. 13.

⁷² Общие основания к программе гимнастики для женских учебных заведений Императрицы Марии, изложены доктором В.Ф. Дьяковским. Санкт-Петербург, 1876 г. С. 1-2, 6, 7, 8.

⁷³ Пономарева В.В. Физическое воспитание в закрытых женских институтах... С. 91.

дівчина, серед яких – 13 із викривленням хребта, 8 – зі слабкістю м'язів. Час проведення був з 7:45 до 9:00⁷⁴. Знаходимо свідчення у медичному звіті за 1903-1904 рр. про масаж і лікувальну гімнастику: «Масажем і лікарською гімнастикою користувалися 37 вихованок: 15 зі сколіозом, 20 зі слабкими м'язами та 2 з плоскою стопою. Результати лікування: у 17 знайдено невелике покращення, 20 зовсім одужали (зі сколіозом – 8, зі слабкими м'язами – 11, і 1 – з плоскою стопою). Заняття лікарською гімнастикою проводились у ранковий час – від 7 год. 45 хв. до 9 год.»⁷⁵. Як бачимо, гімнастичні вправи у багатьох випадках сприяли покращенню або ж повноцінному подоланню проблем зі здоров'ям.

Окрім гімнастики, в інституті спробували запровадити купання в річці. Про це пише Н.А. Манасеїна в оповіданні «Мамине дитинство» від особи своєї мами О.А. Скібіцької. Вона розповідає про те, що відомий лікар М.І. Пирогов призначив для інституток купання у Дніпрі влітку (у творі цей медик вказується як інститутський лікар, але насправді він був членом Ради з навчальної частини). Вона розповідає про ранкове плавання, яке дуже позитивно вплинуло не тільки на фізичний, а й на психологічний стан дівчат. За її словами, інститутки відчували свободу: «Зник страх, зникло збентеження. Інституту як не було. Було тільки сонце, вода, а у воді ми вільні...»⁷⁶. Однак, оскільки вихованки поводитися шумно весь день, купання скасувала керівниця закладу⁷⁷.

Боротьба проти інфекційних захворювань у навчальному закладі

Учениці Київського інституту шляхетних дівчат жили в епоху пандемій холери та спалахів різних інфекційних захворювань, таких як кір, віспа, скарлатина та дифтерія, і хоч деякі щеплення уже проводилися, про масову вакцинацію від усіх недуг тоді ще не йшлося, бо рівень медицини значно відрізнявся від сьогодення. Ендемії та епідемії різних захворювань були як місцеві, тобто тільки в інституті, так і загальні, на всій території українських земель чи Російської імперії. Від інфекційних недуг віспи, кору, дифтерії, кашлюку, скарлатини на початку ХХ ст. в європейській частині Російської імперії, до якої входили українські землі, померло від 300 до 400 тис. осіб, причому щороку кількість зростала⁷⁸.

Якщо вихованка захворіла на інфекційне захворювання вдома, а не в інституті, або захворів будь-який член її родини, слід було негайно повідомити про це директорку інституту і не повертатися до інституту до закінчення таких термінів, вираховуючи їх від одужання останнього хворого: при появі у сім'ї дифтериту – не менше за 14 днів, скарлатини – не менше за 14 днів, віспи – не менше за 14 днів, кору – не менше за 15 днів, кашлюку – не менше за 15 днів, краснухи – не менше за 16 днів, вітряної віспи – не менше за 17 днів, свинки – не менше за 22 дні⁷⁹.

В інституті траплялося багато спалахів інфекційних захворювань. Інколи керівництво закладу могло вжити заходів щодо зупинення хвороби та не дати їй перейти в епідемічний спалах. Так, у 1882 р. було зупинено поширення

⁷⁴ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 825а. Арк. 2-2зв.

⁷⁵ Медицинский отчет по Ведомству учреждений императрицы Марии... С. 120.

⁷⁶ Манасеїна Н. Мамино детство... С. 20.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Отчет о состоянии народного здоровья и организации врачебной помощи в России за 1913 год. Петроград, 1915. С. 5.

⁷⁹ Свод узаконений о женских институтах... С. 48-49.

скарлатини⁸⁰, 1890 р. – тифу та рожі серед вихованок⁸¹. Цікаво, що у першому випадку до інституту інфекційне захворювання занесли служки та ключниці. Як далі побачимо, це було регулярно.

Також, коли у Києві в 1880 р. панувала епідемія дифтериту та були смертні випадки, керівництво інституту просило, щоб з Університету Св.Володимира надіслали медика-студента, який би оглядав дітей служок у разі хвороби (їх налічувалось у закладі 40 осіб), тобто це мав робити не інститутський лікар, який контактував з вихованками⁸². Таким чином, керівництво школи-пансіону хотіло вберегти дівчат від зараження.

В інститутському звіті за 1899-1900 рр. знаходимо поширення у закладі таких інфекцій: скарлатина – 1 випадок, краснуха – 5, черевний тиф – 2, тиф невизначеної форми – 1, інфлюенца – 6, епідемічний паротит – 2. Ніхто з дівчат не помер. Дві вихованки, які захворіли вдома на свинку, були забрані додому на лікування⁸³. На початку ХХ ст. в одному з листів інспектор класів В.М.Малінін писав до відомого історика В.С.Іконнікова про те, що не може прийняти до інституту племінницю останнього, бо у закладі серед вихованок поширилася дифтерійна ангіна, тому всіх відпустили додому⁸⁴. У медичному звіті за 1903-1904 рр. згадується про ендемію дифтериту, яка тривала з жовтня по грудень. Захворіло 33 дівчини. Як зазначав лікар інституту, тяжких форм не було; джерело зараження не з'ясовано. Заходи у боротьбі з ендемією полягали в ізолюванні хворих, дезінфекції їх речей і приміщень, у нагляді за здоровими вихованками, посиленому харчуванні ослаблених, у регулярних прогулянках і посиленій вентиляції приміщень закладу. На дезінфекцію через велику кількість захворювань витрачали значні кошти. Крім того, проводилися повторні бактеріологічні дослідження слизу горла хворих. І вихованки вважалися здоровими лише тоді, коли у них не було дифтерійних паличок у горлі⁸⁵.

Хворих на інфекційні захворювання дівчат відокремлювали від інших. Знаходимо у Н.А.Королевої розповідь про окрему кімнату, яку спеціально облаштували для госпіталізації дівчат з інфекційними захворюваннями. Сама вихованка там проживала деякий час протягом навчання в інституті: «Ноель остаточно перевели із загального помешкання до окремої «рогової» кімнати в шпиталю, де вона мала постійно проживати. Був це запасний pokій, що його тримали на випадок масового захворювання інституток. Тому й він майже завжди стояв пустою. Два великі вікна й скляні двері на терасу-балкон провадили в гарний інститутський садок, з великими старими деревами»⁸⁶. А потім, як ми згадували, звели окрему будівлю.

Одним із найсерйозніших інфекційних захворювань, яке доводилося пережити вихованкам Київського інституту шляхетних дівчат у 1871 і 1872 рр., була холера. Період з 1865 по 1872 рр. називають Четвертою пандемією холери. Треба додати, що лише у Київській губернії за 1871-1872 рр. померло від цієї недуги 24 354 осіб.

⁸⁰ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 380. Арк. 37.

⁸¹ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 700. Арк. 67.

⁸² Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 326. Арк. 152-152зв.

⁸³ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 825а. Арк. 15зв.

⁸⁴ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Ф. III. Спр. 50071: Лист Малініна В.М. до Іконнікова В.С. поч. ХХ ст. Арк. 1.

⁸⁵ Медицинский отчет по Ведомству учреждений императрицы Марии... С. 121.

⁸⁶ Королева Н.А. Твори. 3-тє вид. Т. 2: Без коріння (життєпис сучасниці)... С. 97-98.

До Київського інституту шляхетних дівчат хвороба потрапила через служок. Керівництво закладу вжило низку заходів, зокрема звільнило дівчат від уроків, попросило батьків з Києва і ближніх місцевостей забрати панянок додому, за окрему плату найняло студентів-медиків з Університету Св. Володимира. Двоє вихованок померло. Пандемія холери у цих роках не набула масового поширення в інституті і через місяць зникла, оскільки санітарні умови у жіночій школі були задовільними. Сприятливим фактором було проведення у 1871 р. в Києві водогону, а згодом його прокладення до інститутського приміщення. Користування більшою кількістю води дало змогу підтримувати у закладі чистоту⁸⁷.

Пізніше, коли у 1892 р. холера знову з'явилася на території Російської імперії, Відомство закладів імператриці Марії видало інструкцію від 16 липня «Об инструкции о мерах предосторожности на случай появления холеры», в якій детально описувалось, що робити керівництву закладів і лікарям при появі холери у місті, в інституті і навіть як виготовляти дезінфекційні засоби⁸⁸. На жаль, чи повторилися випадки захворювання на холеру в Київському інституті шляхетних дівчат, достеменно невідомо через відсутність джерел. Але на початку ХХ ст. для вихованок проводилася лекція інститутського лікаря про холеру для ознайомлення із цією небезпечною хворобою⁸⁹.

Психологічні проблеми у житті інституток і реакція колективу

Ще однією темою, яка потребує розкриття, є психічне здоров'я вихованок і те, як керівництво реагувало на ці явища у поведінці інституток. На українських землях вже у ХІХ ст. лікарі приділяли значну увагу проблемам з психікою та вже знали зовнішні ознаки манії, іпохондрії, прогресивного паралічу, істерії, алкогольних та інших психозів і вміли детально це описати⁹⁰. У Відомстві закладів імператриці Марії почали розглядати проблеми психоемоційного стану у вихованок закладів. Наприклад, було опубліковано інформацію про те, що невідповідність вихованками уроків у вихідні звільняє їх від турбот і дає відпочинок нервовій системі від постійної напруги⁹¹. Тобто розпочалися перші розвідки про гігієну ментального здоров'я інституток.

Спогади вихованок Київського інституту шляхетних дівчат містять цікаву інформацію про специфічний стан – тугу за домом, який вони проживали на перших етапах життя у закладі. Терміном «туга за домом» («homesickness») психологи позначають психоемоційний стан особи, яка тяжко переживає розлуку з домом і рідними. У ХХ ст. цю категорію почали використовувати західні дослідники поруч із терміном «ностальгія» для окреслення почуттів людей, котрі були вимушені емігрувати та сумували за рідною домівкою. Психологи помітили тенденцію, що туга за домом виникає не тільки в емігрантів, але й серед

⁸⁷ Жовта І.І. Досвід боротьби з холерою... С. 9-12.

⁸⁸ Об инструкции о мерах предосторожности на случай появления холеры. 16 июля 1892 г. *Циркуляры Главного управления Ведомства учреждений императрицы Марии за время с 1 Января 1890 г. по 31 Декабря 1905 г.* Санкт-Петербург, 1906. С. 153-163.

⁸⁹ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 892. Арк. 2зв.

⁹⁰ Підкоритов В.С. Психіатрія в Україні – минуле, теперішнє, майбутнє. *Вісник психіатрії та психофармакотерапії*. 2008. № 2 (14). С. 30.

⁹¹ Об издании брошюры «Режим занятий воспитанниц в закрытых женских учебных заведениях». 30 апреля 1899 г. *Циркуляры Главного управления Ведомства учреждений императрицы Марии за время с 1 Января 1890 г. по 31 Декабря 1905 г.* Санкт-Петербург, 1906. С. 545.

вихованців шкіл-пансіонів («boarding-schools»), особливо у перший рік навчання. Туга за домом впливає на навчання, соціальну залученість і здатність адаптуватися до нового середовища. Дослідниця Джой Шаверієн включає «тугу за домом» до складових так званого синдрому школи-пансіону («boarding-school syndrome»), котрий розглядається як психологічна травма молодого покоління (йдеться саме про вихованців Великої Британії). Вихованки Київського інституту шляхетних дівчат у перші місяці дуже тужили і постійно плакали за домівкою. Згодом їм ставало легше, і вони при звичаювалися до інститутського життя. Однак не всі дівчата могли оговтатися від туги за домом. Наведемо приклади інституток З.М. Гіппіус і Є.О. Сатіної, які були наскільки засмучені, що потрапили до інститутської лікарні і їх забрали додому⁹².

Ще однією психологічною хворобою, яку ми знайшли у джерелах, була клептоманія. М.В. Лучицька згадує про вихованку, яка хворіла на цю недугу. У вихованки Дахович знайшли вкрадені речі. Однак її не вигнали з інституту, а класна дама вирішила історію з крадіжками не розголошувати: «Вражена нашою розповіддю, Мельницька порадила нам тримати язик за зубами. На її думку, Дахович хвора, страждає на форму божевілля, відомою в медицині під назвою «клептоманія». Якщо вона хвора, навіщо псувати її репутацію, водночас і репутацію всього класу. “Збережемо таємницю”»⁹³. Ми припускаємо, що приховування інформації про хвору ученицю було частиною стратегії керівництва та персоналу інституту, щоб не псувати «бездоганну» репутацію закладу. Це не вперше, коли керівництво інституту намагалося не розголошувати ті ситуації, які могли спричинити ажіотаж навколо діяльності закладу.

Не переймався колектив закладу і щодо заїкання вихованок. У звіті класних дам знаходимо інформацію про дівчат, які страждали на цю недугу, стан яких міг погіршуватися⁹⁴. Заїкання відноситься, насамперед, до психологічних проблем. Про це можна знайти у документах Американської психіатричної асоціації, які відносять заїкання до розладів нервового розвитку⁹⁵. У XIX ст. психологічну природу заїкання розуміли науковці. Український психіатр І.О. Сікорський, випускник медичного факультету Університету Св. Володимира, у 1889 р. видав книгу «О заикании», де вказав однією з причин хвороби переляк і запропонував методи лікування, зокрема психологічну терапію⁹⁶. Однак ми ніде не знаходимо інформації, чи займалися з вихованками мовними вправами і чи надавали допомогу.

Висновки

Медичні умови життя вихованців у XIX – початку XX ст. та піклування про них у середніх навчальних закладах є малодослідженою темою в українській історіографії, яка потребує нових розвідок. Дане дослідження вперше охоплює цей аспект проблеми, розглядаючи медичне піклування про здоров'я дівчат з боку

⁹² Жовта І.І. Туга за домом... С. 8-10.

⁹³ Лучицкая М.В. Мемуары. Москва, 2003. С. 49.

⁹⁴ Держархів м. Києва. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 892. Арк. 7зв.

⁹⁵ American Psychiatric Association. Highlights of Changes from DSM-IV-TR to DSM-5. American Psychiatric Publishing, 2013. Режим доступу: https://www.psychiatry.org/File%20Library/Psychiatrists/Practice/DSM/APA_DSM_Changes_from_DS_M-IV-TR_to_DSM-5.pdf

⁹⁶ Сікорський І.А. О заикании. Санкт-Петербург, 1889. 314 с.

колективу Київського інституту. Завдяки зусиллям колективу закладу, зокрема лікаря, керівниці й інших медпрацівників, панянки отримували належний огляд і піклування під час не тільки недуг, а й усього проживання в інституті. За рекомендаціями Відомства закладів імператриці Марії, в інституті успішно використовувались лікувальна гімнастика, ревакцинація, відбувалося залучення спеціалізованих медиків, проводилась ефективна боротьба з епідемічними захворюваннями – віспою, скарлатиною та холерою, від якої лише одиниці померли в закладі. Активно колектив інституту почав розглядати санітарні умови проживання та додаткового харчування під час хвороб, що мало покращити здоров'я інституток. Не звертали належної уваги працівники інституту на психоемоційний стан дівчат, такий як туга за домом, і на деякі психічні проблеми дівчат, щоб не заплямувати репутацію закладу.

REFERENCES

- American Psychiatric Association** (2013). *Highlights of Changes from DSM-IV-TR to DSM-5*. American Psychiatric Publishing. Retrieved from https://www.psychiatry.org/File%20Library/Psychiatrists/Practice/DSM/APA_DSM_Changes_from_DSM-IV-TR_to_DSM-5.pdf [in English].
- Antonets, N.** (2011). Z istorii diialnosti instytutiv shliakhetnykh divchat: Kyivskiy instytut shliakhetnykh divchat u spohadakh yoho vykhovanok [From the History of the Institutes of Noble Girls: Kyiv Institute of Noble Girls in the Memories of its Maidens]. *Pedahohika ta psykholohiia*, 39, 112-119 [in Ukrainian].
- Diakovskii, V.F.** (1876). *Obshchie osnovaniia k programme gimnastiki dlia zhenskikh uchebnykh zavedenii Imperatritsy Marii* [General grounds for the gymnastics program for women's educational institutions of Empress Maria]. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Kizlova, A.** (2020). Chynni zakonovchyteli Kyivskoho instytutu shliakhetnykh divchat u publikatsiiakh «Kievskikh eparkhialnykh vedomostei» ostannioi tretyny XIX – pochatku XX st. [Current Religious Teachers of Kyiv Seminary for Young Ladies in the Materials of «Kyiv Diocesan Herald» (the Last Third of 19th – Early 20th Century)]. *Litopys Volyni. Vseukrainskyi naukovyi chasopys*, 22, 31-35. DOI: 10.32782/2305-9389/2020.22.04 [in Ukrainian].
- Kizlova, A.** (2021). Kyivskiy instytut shliakhetnykh divchat u putivnykakh XIX – pochatku XX st. [Kyiv Institute for Noble Maidens in the Guidebooks (19th – early 20th Centuries)]. *Kyivski istorychni studii*, 1 (12), 124-133. DOI: 10.28925/2524-0757.2021.114 [in Ukrainian].
- Kobchenko, K.** (2017). Osvita zhinok yak forma emansypatsii: pryklad Naddniprianskoï Ukrainy (seredyna XIX – pochatok XX stolittia) [Women's Education as a Form of Emancipation: the Example of Ukraine over Dnipro (Mid-19th – Early 20th Centuries)]. **Kis O. (Ed.)**. *Ukrainski zhinky v hornyli modernizatsii*. Kharkiv: Vydavnytstvo KSD, pp. 72-102 [in Ukrainian].
- Koroleva, N.** (1968). *Tvory. T. 2: Bez korinnia (zhyttiepys suchasnytsi)* [Writings. T. 2: Without Roots (Biography of a Contemporary)]. Klivlend, Ohaio [in Ukrainian].
- Kovtch, I.** (2013). Stanovlennia derzhavnoi serednoi zhinochoi osvity v misti Kyevi u XIX stolitti [Formation of State Secondary Female Education in the city of Kyiv in the 19th Century]. *Ukrainoznavstvo*, 3-4, 147-151 [in Ukrainian].
- Luchitskaya, M.** (2003). *Memuary* [Memoirs]. Moskva [in Russian].
- Manaseina, N.** (1914). *Mamino detstvo* [Childhood of a Mother]. Sankt-Peterburg: Tropinka [in Russian].
- Masliychuk, V. & Serdiuk, I. (Ed.)** (2021). *Rozchakluvannia neduhy. Lokalna tradytsiia, «stari» khvoroby ta «nova» medytsyna v Ukraini XVIII-XIX st.* [Curing the Disease. Local Tradition, «Old» Diseases and «New» Medicine in Ukraine in the 18th – 19th Centuries]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Pidkorytov, V.** (2008). Psykhiatriia v Ukraini – mynule, teperishnie, maibutnie [Psychiatry in Ukraine – Past, Present, Future]. *Visnyk psykhiatrii ta psykhofarmakoterapii*, 2 (14), 29-32 [in Ukrainian].
- Ponomariova, V.** (2014). Mediko-sotsialnye uslovia povsednevnoi zhizni zakrytykh institutov Mariinskogo vedomstva (vtoraia polovina XIX – nachala XX v.) [Medical and Social Conditions of Everyday Life of Closed Institutes of the Mariinsky Department (Second Half of the 19th – Early 20th Centuries)]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 23. Antropologiya*, 1, 17-29 [in Russian].
- Ponomariova, V.** (2015). Fizicheskoe vospitanie v zakrytykh zhenskikh institutakh Vedomstva uchrezhdenii imperatritsy Marii [Physical Education in Closed Women's Institutes of the

- Department of Institutions of Empress Maria]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 23. Antropologiya*, 1, 86-93 [in Russian].
- Ponomariova, V.** (2016). Kak v «Institutakh blagorodnykh devits» reshali problemu «Pishchevogo dovolstviia» (vtoraia polovina XIX – nachalo XX v.) [How in the «Institutes for Noble Maidens» it Was Solved the Problem of «Food Allowance» (Second Half of the 19th – Early 20th Centuries)]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 23. Antropologiya*, 3, 125-134 [in Russian].
- Samchuk, T.** (2018). Obrazotvorche mystetstvo u povsiakdenni studentiv Universytetu Sv. Volodymyra v konteksti khudozhniogo zhyttia Kyeva ta dovkolyshniogo rehionu (1834-1863) [Art of Painting in Everyday Life of Students of St. Volodymyr University in the Context of the Artistic life of Kyiv and that Region (1834-1863)]. *Text and image: essential problems in art history*, 2 (6), 84-97 [in Ukrainian].
- Samchuk, T.** (2019). Kharchuvannia studentiv Universytetu sv. Volodymyra (1834-1863) [Nutrition of Students at the University of St. Volodymyr (1834-1863)]. *Chasopys ukrainskoi istorii*, 19-28. DOI: 94.10347/2522-4111.2019.40.1.2 [in Ukrainian].
- Sikorsky, I.** (1889). *O zaikanii* [About Stuttering]. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Sukhenko, T.** (2000). Instytuty shliakhetnykh divchat v Ukraini v XIX stolitti [Institutes of Noble Girls in Ukraine in the 19th Century]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 7, 80-84 [in Ukrainian].
- Voropanova, M.** (2013). Institutskie vospominaniia [Institute's Memoirs]. In *Instituty blagorodnykh devits v memuarakh vospitannits*. Moskva: Lomonosov, pp. 237-261 [in Russian].
- Yakusyk, T.** (2020). Kharchuvannia studentiv Kyivskoi dukhovnoi akademii (1819-1869 rr.) [Nutrition of Students in the Kiev Theological Academy (1819-1869)]. *Kyivska Akademiia*, 17, 11-38. DOI: 10.18523/1995-025X.2020.17.11-38 [in Ukrainian].
- Zakharchenko, M.** (1889). Istoriiia Kievskogo instituta blagorodnykh devits (1838-1888) [History of the Kiev Institute of Noble Girls (1838-1888)]. Kiev [in Russian].
- Zhovta, I.** (2020). Dosvid borotby z kholerioiu v Kyivskomu instytuti shliakhetnykh divchat u 1871 i u 1872 rokakh [Experience of Fighting Cholera at the Kyiv Institute of Noble Girls in 1871 and 1872]. Proceedings of the Conference: *Istoriiia, kultura, pamiat u naukovomu vymiri: stan, perspektyvy (aktualni pytannia novoho ta novitnoho periodiv)*. Kyiv: Art Ekonomi, 9-12 [in Ukrainian].
- Zhovta, I.** (2021). Postat kerivnytsi v povsiakdennomu zhytti vykhovanok Kyivskoho instytutu shliakhetnykh divchat u XIX – na pochatku XX st. [The Figure of the Head-Teacher in the Daily Life of the Girls of the Kyiv Institute of Noble Girls in the 19th – Early 20th Cent.]. *Storinky istorii*, 53, 108-109. DOI: 10.20535/2307-5244.53.2021.248460 [in Ukrainian].
- Zhovta, I.** (2022). Tuha za domom vykhovanok Kyivskoho instytutu shliakhetnykh divchat u XIX – pochatku XX stolittia [Homesickness of Maidens of Kyiv Institute of Noble Girls in the 19th and Early 20th Centuries]. Proceedings of the Conference: *Istoriiia, kultura, pamiat u naukovomu vymiri: stan, perspektyvy*. Kyiv: Art Ekonomi, 8-10 [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 03.07.2022

Схвалено до друку / Accepted: 01.08.2022